

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ

PECULIARITIES OF ADOLESCENTS' VALUE ORIENTATIONS UNDER CONDITIONS OF CHRONIC STRESS

У статті розглянуто особливості ціннісних орієнтацій підлітків, які перебувають в умовах хронічного стресу внаслідок військових дій в Україні. Показано, що розвиток смисложиттєвих цінностей має вплив на формування смислу життя, мети, усвідомлення своєї значущості в житті. Психологічна травма може суттєво впливати на ціннісні орієнтації підлітків, особливо в умовах екстремальних ситуацій, таких як війна. Зокрема, підлітки можуть утрачати раніше сформовані цінності й смисли, уявлення про сенс життя.

Мета дослідження полягала у визначенні особливостей ціннісних орієнтацій підлітків в умовах хронічного стресу під час війни. Емпіричне дослідження передбачало з'ясування рівнів переживання стресу підлітками та спрямованості їхніх ціннісних орієнтацій. Дослідження проводилось у травні 2025 року в школах м. Києва. Вибірка становила 127 підлітків, віком 15–16 років. Застосовано такі методи емпіричного дослідження: методику визначення рівня переживання стресу й методику визначення ціннісних орієнтацій підлітків. Дослідження показало, що така цінність, як спілкування з іншими людьми, відчуття близькості, довіра, не є значущими. Навпаки, підліткам притаманна схильність до індивідуалізму, недовіра, соціальна відчуженість. Прагнення дотримуватися соціальних норм також знижене, виявляється гнучке ставлення до правил і зобов'язань, орієнтація на свої внутрішні стандарти поведінки. Фінансова забезпеченість і матеріальні цінності виявилися найважливішими. Гроші стали одним із головних мотиваторів поведінки, пріоритетом.

Отже, формування особистості в ситуації хронічного стресу призводить до негативних змін у розвитку ціннісних орієнтацій, суперечливості осмислення моральних цінностей, наявності хибних ціннісних орієнтирів власного життя.

Результати дослідження можуть бути використані з метою профілактики соціальної дезадаптації підлітків і розроблення програм їх психологічної підтримки.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, підлітки, хронічний стрес, поведінка, сфери особистості.

The article examines the specific features of adolescents' value orientations under conditions of chronic stress caused by the ongoing military actions in Ukraine. It is demonstrated that the development of life-meaning values significantly influences the formation of life purpose, goals, and the awareness of one's personal significance. Psychological trauma may substantially affect adolescents' value orientations, particularly in extreme situations such as war, leading to the loss of previously established values, meanings, and perceptions of life purpose.

The aim of the study was to identify the characteristics of adolescents' value orientations under chronic stress during wartime. The empirical research focused on assessing the levels of stress experienced by adolescents and the direction of their value orientations. The study was conducted in May 2025 in schools in Kyiv, with a sample of 127 adolescents aged 15–16 years. The following empirical methods were applied: a technique for determining the level of stress experience and a method for assessing adolescents' value orientations.

The findings revealed that values such as communication with others, feelings of closeness, and trust were not considered significant. Instead, adolescents demonstrated tendencies toward individualism, distrust, and social alienation. Their adherence to social norms was also reduced, with a flexible attitude toward rules and obligations, and a stronger orientation toward internal behavioral standards. Financial security and material values emerged as the most important, with money becoming a central motivator of behavior and a primary priority.

Thus, personality development under conditions of chronic stress leads to negative transformations in value orientations, contradictions in the comprehension of moral values, and the emergence of distorted life guidelines. The results of the study may be applied in the prevention of adolescents' social maladaptation and in the development of psychological support programs.

Key words: value orientations, adolescents, chronic stress, behavior, personality domains.

УДК 159.922.7:159.942.5

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.22>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Косіков А.І.

аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Приватний вищий навчальний заклад

«Європейський університет»

ORCID ID: 0009-0006-3634-3533

Бочелюк В.Й.

д.психол.н., професор кафедри

загальної та соціальної психології

Приватний вищий навчальний заклад

«Європейський університет»

ORCID ID: 0000-0001-9205-5655

Події, які відбуваються в Україні, мають вплив на ціннісні орієнтації людей. Вісім років воєнних дій на Сході країни та четвертий рік повномасштабної війни спричинили те, що в нашій країні люди перебувають у стані хронічного стресу. Життя людини за своїм наповненням суттєво відрізняється в мирний і воєнний час. В умовах війни зростає фактор невизначеності, який має значний вплив на смисложиттєву сферу особистості, зокрема й ціннісні орієнтації. Зважаючи на ці події в українському суспільстві, дітей, які зазнають психотравмуючих ситуацій, стає все більше. Відбувається зниження адаптивних можливостей дитини як наслідок впливу військових дій.

Розвиток смисложиттєвих цінностей має акцент на формуванні смислу життя, мети, надії на краще, усвідомлення своєї причетності й значущості в житті. Таким чином, смисложиттєві цінності є умовою виживання підлітків у період війни через формування емоційної стійкості, планування життя й урахування досвіду виживання в умовах війни та післявоєнного відновлення країни.

Кожна людина має свій набір життєвих цінностей і свою діяльність прагне будувати згідно зі своїми цінностями. Якщо ціннісні орієнтації соціально спрямовані, то це сприяє нормативній поведінці. Водночас, одним із чинників протиправної поведінки є асоціальна спрямованість. Підлітковий вік є пе-

ріодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на поведінку дітей загалом. Саме ціннісні орієнтації, сформовані в цьому віці, визначають особливості ставлення дитини до навколишнього світу.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена важливістю вивчення ціннісних орієнтацій і спрямованості особистості підлітків з метою профілактики асоціальної спрямованості особистості й у разі вже сформованості асоціальної спрямованості визначення шляхів її корекції.

Мета дослідження – визначення особливостей ціннісних орієнтацій підлітків в умовах хронічного стресу під час війни.

Ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, який характеризує спрямованість і зміст активності особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенс і напрям її позиціям, поведінці та вчинкам. Як зазначають науковці [1; 2; 5; 14], ціннісні орієнтації, що адекватно проявляються в реальній поведінці, характеризують структуру особи з боку її соціального змісту (переконання моральні принципи, інтереси, мотиви тощо). Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру, верхівкою якої є цінності, пов'язані з ідеалами й життєвими цілями особистості. Під ціннісними орієнтаціями розуміють найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, що закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань і відмежовують важливе, суттєве для конкретної людини від несуттєвого.

Проблемою розвитку ціннісних орієнтацій особистості й з'ясування їх ролі в регуляції різних форм діяльності та поведінки займалися такі українські науковці, як М. Боришевський, З. Карпенко, О. Москаленко, Н. Чепелева й інші [2; 3; 4; 5; 9; 7]. Ми погоджуємося з авторами, що ціннісні орієнтири корелюються з відповідною мотиваційною структурою. Система цінностей значною мірою впливає на вибір засобів задоволення потреб і цінностей. Ціннісні орієнтири розгортаються в меті, ідеалах, інтересах, життєвих планах, принципах, переконаннях, вони є утворенням ідейно-цільового плану, генеральною лінією життя людини.

Як зазначають дослідники [8; 10; 11], ціннісні орієнтації як форма відображення особистісних духовних цінностей є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, її духовного світу, є головними складовими структури особистості, оскільки в них сконцентровано суб'єктивне ставлення до об'єктивних рівнів буття, що й зумовлює мотивацію соціальної поведінки людей.

Цінності – це узагальнені уявлення про блага та прийнятні способи їх отримання, на основі яких суб'єкт здійснює свідомий вибір цілей і засобів діяльності. Ціннісні орієнтації впливають на функції цілепокладання, прогнозування, планування, самоорганізації, контролю й корекції, цілеспрямованості поведінки на життєві цілі та конкретні ідеали, виступають як специфічний результат, якого можна

досягти в майбутньому. Ціннісні орієнтації та система особистісних смислів становлять ціннісно-смыслову сферу особистості й зумовлюють спонукальну й поведінкову сторони суб'єкта.

Інтерес до ціннісної сфери підлітків зберігається в науці протягом багатьох років. Автори [13; 14; 15] досліджували світоглядні проблеми очима підлітків, їхню готовність реформувати суспільство, ставлення до прав, цінностей, особливості дозвілля та ставлення до ЗМІ. З'ясовано, що сучасні технології дають змогу вже в юному віці самоусвідомлюватися й розвиватися особистості, здобувати життєві навички та досягати успіхів у діяльності.

Процес засвоєння цінностей, формування ціннісної ієрархії тривалий у часі. Він розпочинається з моменту народження дитини й триває протягом усього її життя. У підлітковому віці формуються ціннісні орієнтації, які відображають сутність людини; складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ, навколишню дійсність, інших людей, самого себе й готовність керуватися ними в діяльності; формується усвідомлене, узагальнене, підсумкове ставлення до життя, яке дає змогу підійти до проблеми смислу людського існування. У цей період відбувається перехід від свідомості до самосвідомості, формується особистість. У зв'язку з цим ціннісно-смыслові орієнтації підлітків є важливими під час вибору лінії поведінки, адже цей вибір у більшості випадків ґрунтується на сформованому уявленні про смисл життя або його відсутності.

Підлітки становлять особливу соціально-демографічну групу, яка ще не має достатнього морального й соціального імунітету, тому важливою теоретичною та практичною проблемою школи є, на думку О. Сухомлинської [11], прищеплення дитині тих ідеалів і цінностей, що мають універсальне значення, об'єктивний характер і, що найважливіше, позитивну життєстверджуючу спрямованість.

О. Максим [6] визначає динаміку сформованості гуманістичних цінностей за такими показниками: знання учнів про гуманістичні цінності (їх повнота, глибина й осмисленість); емоційний компонент (співчуття, співпереживання); цілісне ставлення до людини та її життя; мотивація гуманних вчинків і характер стосунків учнів. Отже, показником проявів гуманістичних цінностей є постійне дотримання школярами принципів, норм і вимог високої моралі, альтруїстичний характер переживань і почуттів; переважання соціально цінних потреб і мотивів поведінки (визнання потреб та інтересів іншої людини, її права на волевиявлення, орієнтація на позитивне в людях); здатність до духовного самооновлення й морального звеличення, доброзичливості і довіря, доброчинності і милосердя, терпимості і толерантності до інших поглядів, ідеалів, віросповідань, національних традицій, звичаїв.

На нашу думку, в умовах сьогодення, коли відбувається бурхливий розвиток ЗМІ, інтернет-технологій, ці фактори неабияк впливають на фор-

мування ціннісних орієнтацій сучасних підлітків. Звільнені від обмежень засоби масової інформації та різноманітні форми масової культури почали визначальним чином впливати на формування ціннісних установок, стилю й способу життя молоді. Засоби масової інформації за допомогою реклами та маніпуляцій успішно відводять людей (передусім молодь і підлітків) від реальної дійсності з її чуттєво сприйнятими радощами й проблемами в ілюзорний світ. В основному переважають цінності споживання, сумнівні моральні та культурні цінності. Це, зокрема, виражається в переважанні споглядання підлітками передач певної спрямованості (розважальних, що пропагують виключно матеріальні цінності).

Сім'я втрачає здатність гідно протистояти порушенням моральних принципів та етичних норм, а її позитивний виховний потенціал розвитку ціннісних орієнтацій дітей і підлітків знижується. Батьки, які здебільшого змушені витратити більшу частину часу на забезпечення матеріального добробуту, позбавлені можливості спілкуватися з дітьми, жити їхніми інтересами, виховувати їх власним прикладом. У результаті система цінностей підлітків зазнає деформації. Замість загальнолюдських морально-етичних цінностей, на перший план виходять цінності індивідуального порядку та споживання. Багато підлітків будує свою систему цінностей, спираючись на зразки, що надаються інтернетом. Це призводить до консюмеризму, тобто культу споживання й орієнтацію на постійне задоволення потреб через споживання товарів і послуг. Тому такі сутнісні й абстрактні цінності, як мораль і духовність, заміщуються цінностями споживання.

Процес дорослішання сучасних підлітків відбувається в умовах руйнування традиційних норм і цінностей, зниження загальної культури, посилення впливу медійного простору. Трансформація духовної сфери суспільства впливає на формування ціннісних орієнтацій підлітків і їхніх життєвих цілей. Унаслідок цього в підлітків може відбуватися деформація цінностей, що спричиняє розвиток різних форм асоціальної поведінки.

Психологічна травма може суттєво впливати на ціннісні орієнтації підлітків, особливо в умовах екстремальних ситуацій, таких як війна. Дослідження показують, що в таких обставинах відбувається трансформація цінностей і часової перспективи особистості. Зокрема, підлітки можуть утрачати раніше сформовані цінності й смисли, уявлення про сенс життя переживаючи внутрішній конфлікт через необхідність установа нових життєвих орієнтирів.

Хронічний стрес, спричинений воєнним станом, негативно впливає на психологічний стан підлітків, їхні адаптаційні ресурси, що може призводити до девіантної поведінки. Зважаючи на це, актуальною стає проблема вивчення особистісних змін, зокрема ціннісних орієнтацій у підлітків, які переживають кризу через військові події в країні. Для особисто-

сті, що перебуває на етапі становлення, такі зміни можуть призвести до більш глибокої деформації й так розмитої системи цінностей. Руйнування системи ціннісних орієнтацій, яке відбувається в цих умовах, неминуче призводить до складних психічних станів, які узагальнено можна визначити як психічна дезадаптація. У цьому випадку це прагнення й спроби реалізації цієї системи цінностей у суспільстві досить агресивними та найчастіше насильницькими методами. Психічна дезадаптація характеризується руйнуванням колишньої системи цінностей і відсутністю необхідних ресурсів для її реструктуризації. Саме це в поєднанні з іншими несприятливими факторами психофізіологічного характеру є джерелом депресивних станів, неврозів, адикцій, інших психічних розладів, суїцидальних дій.

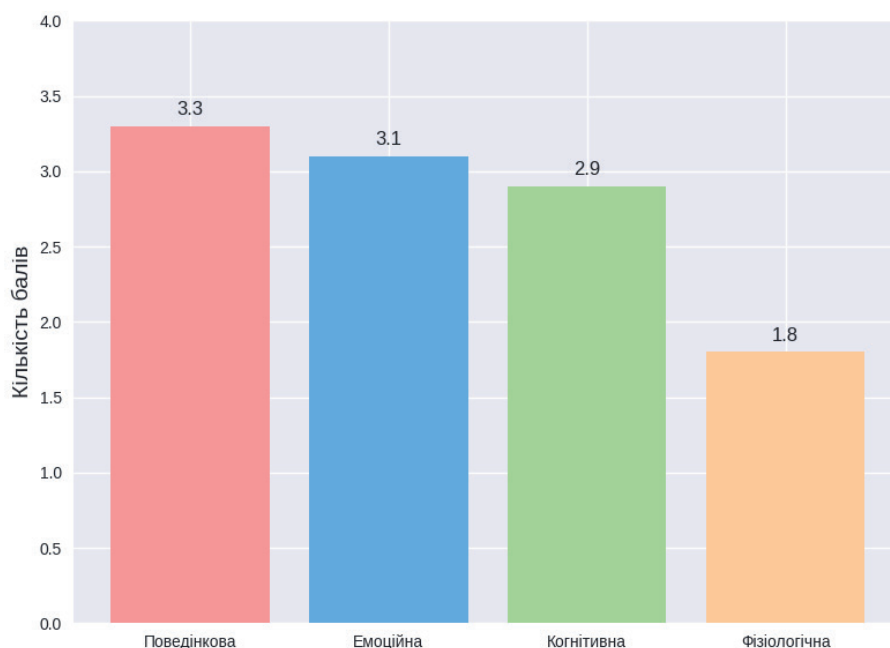
В умовах війни, підлітки переживають усі приаманні емоції, що супроводжують життєву кризу: почуття неконтрольованості того, що відбувається; несподіваність того, що відбувається; порушення звичного ходу життя; невизначеність майбутнього; переживання горя; почуття втрати, небезпеки або приниження. Криза сьогодення завжди супроводжується стресом, містить фрустрацію, оскільки пов'язана з блокуванням задоволення багатьох потреб. Оскільки суттєвий розрив між реальним і бажаним завжди потребує активізації ціннісно-сміслової діяльності, підліток, стикаючись із життєвими кризами, намагається самотійно їх подолати, проте далеко не завжди досягає позитивних результатів.

Отже, перебування дитини в несприятливій соціальній ситуації розвитку, ускладнення в адаптації призводять до негативних змін у розвитку ціннісних орієнтацій; викривлення ціннісних орієнтацій полягають у дезінтеграції ціннісно-сміслової сфери, суперечливості осмислення моральних цінностей, низькому рівні прогностичної функції.

Емпіричне дослідження полягало в з'ясуванні рівнів переживання стресу підлітками та спрямованості їхніх ціннісних орієнтацій. Дослідження проводилось у травні 2025 року в школах м. Києва. Вибірка становила 127 підлітків, віком 15–16 років. Застосовано такі методи дослідження: методику визначення рівня переживання стресу [12] і методику визначення ціннісних орієнтацій підлітків [9].

Результати показали, що загалом по групі досліджуваних рівень переживання стресу досить високий (див. діаграму 1).

Як видно з діаграми, найбільше наслідки переживання стресу виявляються в поведінкових реакціях дітей. Цей показник є найвищим і вказує на те, що поведінковий компонент є домінуючим способом реагування групи на стрес. Значення 3.3 (з 4.0) свідчить про часте, виражене й помітне проявлення стресу саме через дії та вчинки. Відповідно до авторської інтерпретації методики, це може бути агресія, дратівливість, уникання соціальних контактів, імпульсивні вчинки.

Діаграма 1. Показники рівня переживання стресу по шкалах

Отже, той факт, що поведінкова шкала має найвищий показник, свідчить про вагомий поведінковий зміни. Ці зміни дійсно виявляються здебільшого в агресивності, підвищеній конфліктності, численних сварках і бійках з однокласниками, про що повідомляють учителі.

Емоційна шкала також має високі показники, що означає, що емоційні переживання стресу є дуже вираженими. Відповідно до інтерпретації результатів методики, це свідчить, що підлітки відчувають негативні емоції: часті напади тривоги, смутку, страху, гніву або роздратування. Крім цього, присутня ще й емоційна лабільність, тобто різкі й непередбачувані зміни настрою. Показники за цією шкалою трохи нижчі, ніж за поведінковою. Можливо, це свідчить про те, що рефлексія ще не достатньо розвинута в підлітків, отже, усвідомлення своїх емоцій недостатньо, тому й відповіді стосовно цього параметра не відображають реальних емоційних станів. Разом із цим, хоча показник трохи нижчий за поведінкову шкалу, емоції є потужним внутрішнім джерелом переживань, які, імовірно, виплескуються в негативну поведінку, що може призводити до соціальної дезадаптації.

Когнітивна шкала також свідчить, що стрес впливає на мисленнєві реакції, але меншою мірою, ніж на попередні шкали. Показник 2.9 також знаходиться у високому діапазоні, що вказує на активну мисленнєву обробку стресових факторів. Це не просто помірні реакції, а значний когнітивний дискомфорт. Стрес істотно впливає на розумові процеси. Насамперед це порушення уваги та пам'яті: труднощі з концентрацією, прийняттям рішень, відчуття «туману в голові». Можуть бути також нав'язливі думки (постійне прокручування стресових ситуацій), занепокоєння про майбутнє,

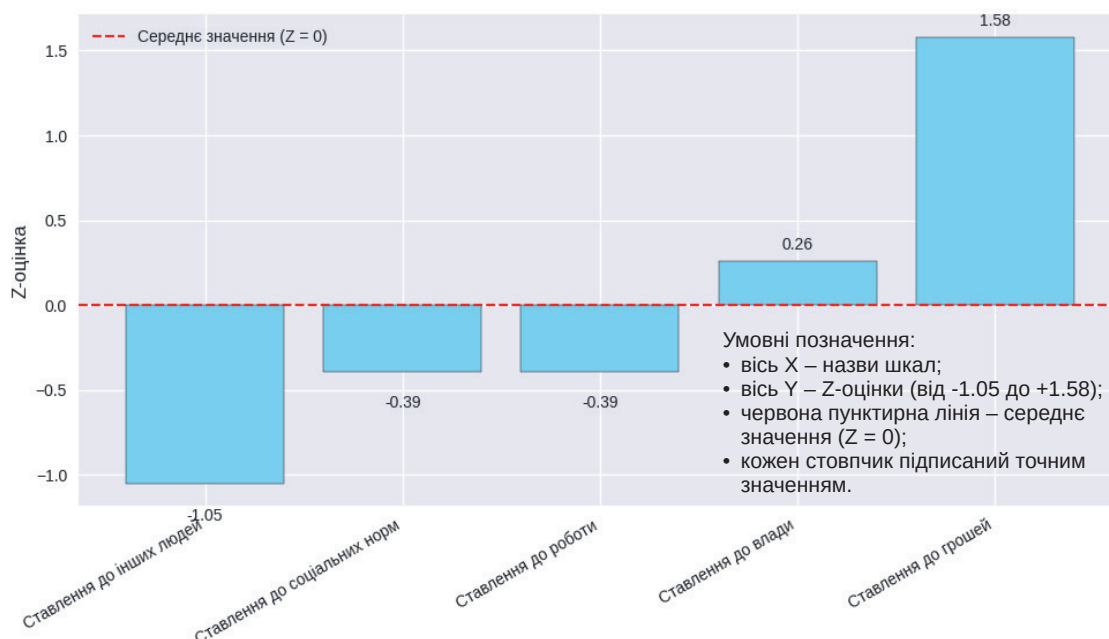
самозвинувачення та песимізм, схильність до негативних оцінок себе й ситуації. Зазначені реакції когнітивної сфери на стрес виявлялися в наших досліджуваних, зокрема вчителі відмічали, що діти неувважні на уроках, їм важко зосередитися, а увага швидко розпорошується.

За шкалою, яка свідчить про фізіологічні реакції на стрес, показники найнижчі, що може свідчити про менш виражені тілесні симптоми. Відповідно до інтерпретації методики, ці соматичні симптоми можуть включати головні болі, напругу м'язів, прискорене серцебиття, але в наших досліджуваних ці прояви не є постійними чи критичними. Цей показник є найнижчим і єдиним, який можна віднести до помірного діапазону. Це свідчить про те, що, хоча організм і реагує на стрес, тілесні симптоми не є головною чи найчастішою реакцією. Порівняно з іншими реакціями, фізіологічні прояви менш виражені. Це може свідчити також про те, що стрес не перейшов у хронічну фазу з постійними соматичними порушеннями.

Отже, група досліджуваних має більш виражену поведінкову й емоційну реакцію, а не соматичну. Переживання стресу підлітками є психоемоційним з домінуванням зовнішніх (поведінкових) і внутрішніх (емоційних і когнітивних) реакцій. Фізіологічна складова залишається відносно стабільною, тоді як основний тягар стресу виражається через зміни в діях, настрої та мисленні.

Результати аналізу спрямованості ціннісних орієнтацій підлітків показали таке (див. діаграму 2).

Ставлення до інших людей – результати за цією шкалою вказують на знижену соціальну відкритість. Низька соціальна відкритість, дистанційованість, схильність до індивідуалізму, потенційна недовіра, уникнення близьких контактів – усе це

Діаграма 2. Показники спрямованості ціннісних орієнтацій підлітків

свідчить про високий рівень соціальної відчуженості. Знижена соціальна відкритість може бути захисним механізмом.

Показники за шкалою «Ставлення до соціальних норм» свідчать про гнучке ставлення до правил і зобов'язань: менша орієнтація на зовнішні очікування та більший акцент на власну активність, свої внутрішні стандарти поведінки. Гнучке ставлення до правил, акцент на незалежності знаходиться в межах помірної зони (не є критично низькою, але відхилена від середнього).

Шкала «Ставлення до роботи» свідчить про бажання працювати або діяти поза суворими рамками, цінуючи автономію та можливість адаптувати правила до поточної ситуації.

Ставлення до влади в підлітків демонструє інтерес до ієрархії, помірне посилення поваги до авторитетів, прийняття або навіть пошук чіткої структури та керівництва в соціальному середовищі. Водночас це виявлення схильності до прийняття власних рішень, бажання домінувати, самому бути авторитетом, про амбіції щодо зайняття керівних посад у майбутньому.

Ставлення до грошей – за цією шкалою показники значно вищі за середні ($Z \approx +1.58$): фінансова мотивація або матеріальні цінності для підлітків стали важливішими. Висока фінансова мотивація, домінування матеріальних цінностей, прагнення до фінансової забезпеченості. Гроші, фінансова безпека й матеріальні цінності стали одним із головних мотиваторів або центральним пріоритетом. Це не просто бажання мати гроші, а активна ціннісна орієнтація, що може впливати на життєвий вибір (кар'єра, інвестиції, спосіб життя). Можливо, це реакція на сьогодишні економічні фактори, що існують у ситуації воєнного стану або відображення внутрішньої потреби в стабільності матеріального становища своєї сім'ї.

Висновки. У підлітковому віці формуються ціннісні орієнтації, які відображають сутність людини; складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ, навколишню дійсність, інших людей, самого себе й готовність керуватися ними в діяльності; формується усвідомлене, узагальнене ставлення до життя, яке дає змогу підійти до проблеми смислу людського існування. У зв'язку з цим ціннісно-сміслові орієнтації підлітків є важливими під час вибору дитиною лінії своєї поведінки.

Хронічний стрес, спричинений воєнним станом, негативно впливає на психологічний стан підлітків, їхні ціннісні орієнтації, що може призводити до девіантної поведінки. Найбільш важким є переживання кризи в тому випадку, коли ситуація сприймається як украй загрозлива для життя або як тупик, котрий руйнує сенс подальшого життя людини.

Дослідження ціннісних орієнтацій підлітків, особистість яких формується в умовах хронічного стресу, показало, що така цінність, як спілкування з іншими людьми, відчуття близькості, довіра, відкритість, не є значущими. Навпаки, їм притаманна низька соціальна відкритість, дистанційованість, схильність до індивідуалізму, потенційна недовіра, уникнення близьких контактів, що свідчить про високий рівень соціальної відчуженості. Знижена соціальна відкритість може бути захисним механізмом.

Прагнення дотримуватися соціальних норм також знижене. У підлітків здебільшого виявляється гнучке ставлення до правил і зобов'язань: менша орієнтація на зовнішні очікування та більший акцент на власну активність, свої внутрішні стандарти поведінки. Це відображається й в уявленнях про майбутню роботу, що показують бажання працювати або діяти поза суворими рамками, цінуючи автономію та можливість адаптувати правила до поточної ситуації.

Ставлення до влади в підлітків демонструє інтерес до ієрархії, помірне посилення поваги до авторитетів, прийняття або навіть пошук чіткої структури та керівництва в соціальному середовищі. Водночас це виявлення схильності до прийняття власних рішень, бажання домінувати, самому бути авторитетом, про амбіції щодо зайняття керівних посад у майбутньому.

Ставлення до грошей – за цією шкалою показники значно вищі середнього, тобто фінансова мотивація або матеріальні цінності для підлітків стали важливішими. Гроші, фінансова безпека й матеріальні цінності стали одним із головних мотиваторів поведінки, центральним пріоритетом. Це не просто бажання мати гроші, а активна ціннісна орієнтація, що може впливати на життєвий вибір.

Таким чином, доведено, що ускладнення в адаптації до ситуації хронічного стресу призводять до негативних змін у розвитку ціннісних орієнтацій; викривлення ціннісних орієнтацій полягають у дезінтеграції ціннісно-сміслової сфери, суперечливості осмислення моральних цінностей, наявності хибних ціннісних орієнтирів власного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бійчук Г.Л. Формування ціннісних орієнтацій особистості (психолого-педагогічний аспект) / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2016.
- Боришевський М.Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка. Київ, 2003. Т. V, ч. 5. С. 34–42.
- Карпенко З.С. Життєві орієнтації у феноменологічному полі кризової особистості. *Наукові студії із соціальної і політичної психології*. Київ: ТОВ «Вид-во «Сталь», 2000. Вип. 4(7). С. 48–53.
- Карпюк Ю., Ковальська І. Розвиток ціннісно-орієнтаційної сфери підлітка як один із шляхів підвищення його психологічної культури. *Збірник праць Національної академії державної прикордонної служби. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 2. С. 126–135.
- Коберник Л. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта*. 2008. № 4/5. С. 28–33.
- Максим О.В. Формування ціннісних орієнтацій як механізм ресоціалізації девіантів. *Актуальні проблеми психології*. 2017. № 16 (11). С. 95–110.
- Москаленко О. Структурні компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2013. № 1 (37). С. 91–98.
- Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98–120.
- Психологічні чинники девіантної поведінки неповнолітніх в умовах соціальних перетворень (Максимова Н.Ю.) Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості: методичний посібник / за ред. Н.Ю. Максимової. Київ-Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. С. 7–27.
- Сіроштан А.О. Ціннісні орієнтації в підлітковому та юнацькому віці. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2020. С. 333–335.
- Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи. *Шлях освіти*. Київ, 1996. С. 24–26.
- Тест на визначення рівня стресу (за В.Ю. Щербатих). URL: <https://www.udau.edu.ua/ua/departments/viddili/psichologichna-sluzhba-universitetu/prodiagnostujte-sebe/test-na-viznachennya-rivnya-stresu-za-v.-yu.-shherbatih.html>.
- Branco A.U. Values and sociocultural practices: pathways to moral development. In: *The Oxford handbook of culture and psychology*. New York: Oxford University Press Eurobarometer, 2012. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (дата звернення: 13.12.2022).
- Panchuk N.P. Valuable orientations as an indicator of student socialization in the process of professional training. *Problems of Modern Psychology*. 2017. Vol. 38. P. 314–324.
- Shcherbakova N. Transformation of value orientations of modern Ukrainian youth: Socio-philosophical analysis. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 2017.

Стаття надійшла у редакцію: 30.10.2025

Стаття прийнята: 17.11.2025

Опубліковано: 08.12.2025